

Carien Bakker & Maeike Bosma

Bernlef, J., *Hersenschimmen*. Amsterdam, Em. Querido's Uitgeverij B.V., 1990 (Salamander), eerste druk 1984.

Doelgroep: 3/4 VWO, 4 MAVO/HAVO

Tijd: 40 minuten

Lesmateriaal

- Fragmenten uit *Hersenschimmen* (Salamander 1990):
 - i p. 7 'Misschien komt – blijven vandaag'
 - ii p. 12 'Hier zit – Eastern Point' (Maarten op wc, denkt na over geheugen)
 - iii p. 54-56 'Vertel eens – het best' (gesprek tussen Vera en Maarten)
 - iv p. 80-81 'Zou ik – de puzzel' (Maarten herkent Vera niet meer)
 - v p. 144-145 'Een boek – in de sneeuw' (Maarten herkent zichzelf niet meer in foto-album)
- Tekst van liedje Youp van 't Hek 'Meneer Alzheimer' (zie p. 125) en video/cd waarop dit liedje te beluisteren is (*Ergens in de verte*)

Planning:

- 1 De docent legt het dubbele doel van de lesactiviteit uit:
 - Boekpromotie van *Hersenschimmen* van J. Bernlef;
 - Nader inzicht in verhaalanalyse (ontwikkeling personages, perspectief);
- 2 De docent kondigt het onderwerp aan (ziekte van Alzheimer), activeert de voorkennis van leerlingen hierover en vertelt dat Youp van 't Hek hierover een liedje heeft gezongen, dat ze zo dadelijk gaan beluisteren.
- 3 De docent geeft de leerlingen de opdracht om tijdens het luisteren (en bekijken) te bedenken:

- Welk gevoel Youp van 't Hek probeert uit te dragen;
- Waarom hij bang is voor de ziekte van Alzheimer.

- 4 De docent deelt de tekst uit (zie p. 125) en laat het liedje horen / de video zien.

De docent inventariseert de antwoorden en vraagt waarom Youp van 't Hek zich zo voelt. Het onderwerp wordt afgebakend: *dementie = geleidelijk proces van kwijtraken van herinneringen.*

- 5 De docent maakt een overgang naar *Hersenschimmen*, leest fragment I voor (het begin van *Hersenschimmen*) en vraagt door wiens ogen de gebeurtenissen worden beschreven. De docent vertelt kort de inhoud van het boek (Maarten en Vera zijn Nederlanders die geëmigreerd zijn naar Canada. Beiden zijn nu gepensioneerd. Hun kinderen zijn volwassen en uit huis. Maarten wordt dement. Als therapie moet hij samen met Vera herinneringen ophalen door foto's te bekijken. Op een gegeven moment krijgen ze een hulp in huis (Phil)).

- 6 De docent deelt stencils uit met de vier fragmenten II-V (zie p. 126 e.v.) en geeft de volgende vier opdrachten bij de stencils (de opdrachten worden in tweetallen gemaakt):

- a Beschrijf bij elk fragment welke dingen Maarten vergeet of wat/wie hij niet meer herkent.
- b Welke ontwikkeling in dat proces van vergeten zie je?
- c Welke ontwikkelingen in zijn reactie daarop zie je?
- d Het boek is geschreven vanuit het perspectief van Maarten (ik-verteller). Verklaar waarom de schrijver hiervoor gekozen heeft.

- 7 De docent bespreekt de antwoorden en reflecteert met leerlingen op de verhaalanalytische aspecten 'ontwikkeling van personages' en 'perspectief'. Richtvragen hierbij zijn:

- Waar let je op (gedachten, gevoelens, gedrag)?
- Waarom kan het belangrijk zijn je bewust te zijn van de ontwikkeling van de personages en vanuit welk perspectief het verhaal geschreven is?
- Houd je zelf van verhalen met een ik-perspectief? Waarom?
- Maken alle hoofdpersonages in verhalen een

ontwikkeling door? Kun je andere voorbeelden noemen uit andere boeken?

- De docent schrijft schrijver en titel op het bord en nodigt leerlingen uit dit over te nemen.

Antwoorden opdrachten:

- 1 Youp van 't Hek: hij is bang dat hij alle mooie dingen vergeet en dat de erge dingen overblijven.
- 2a+b Maarten vergeet de kleine dingen in het heden het eerst, dan de grotere gebeurtenissen in het verleden, vervolgens wezenlijke mensen in het heden (zijn vrouw, zich zelf).
Fragment II: Maarten vergeet kleine dingen (de dag, waarom hij op de stoel staat).
Fragment III: Maarten vergeet dat zijn vader is overleden.
Fragment IV: Maarten leeft in het verleden en ziet zijn vrouw aan voor zijn moeder.
Fragment V: Maarten herkent zichzelf niet meer.
- 2c In fragment II denkt Maarten na over zijn vergeetachtigheid en probeert hij het (voor zichzelf) goed te praten. In fragment III en IV begrijpt hij steeds minder wat er met hem aan de hand is. In fragment III wordt Maarten nog boos als hij met zijn gebrekkige geheugen wordt geconfronteerd, in het vierde fragment heeft hij nog nauwelijks vat op de situatie: hij leeft in het verleden, verwacht Vera met zijn moeder en hij begrijpt niet waarom Vera moet huilen. In fragment V heeft hij totaal geen grip meer op de situatie.
- 2d Je kunt je als lezer helemaal inleven, je beleeft mee wat Maarten meemaakt. Je krijgt niet echt te weten wat anderen denken/voelen. Functie: versterken van de geïsoleerdheid.

Noot

- 1 Carien Bakker en Maeike Bosma maken deel uit van Projectbureau BOBA. Dit bureau stelt zich ten doel scholen en culturele instellingen nader tot elkaar te brengen door culturele projecten voor jongeren te organiseren. Voor meer informatie: 050: 3132139/5716403

Meneer Alzheimer

Meneer Alzheimer, ik wil even met u praten met mij gaat het nog goed, ik ben niet oud. In mijn gelei erboven zitten nog geen gaten, maar op een dag, en dat laat mij niet koud, ben ik dit lied allang vergeten.

Dan weet ik niet wat ik vanavond zong. Maar nu wil ik daar niets van weten, want nu ben ik nog goed en bij en jong genoeg om even iets aan u te vragen. Mijn probleem is echt niet al te groot. Het gaat over mijn laatste dagen, als u toeslaat zo vlak voor mijn dood;

Wilt u een beetje selecteren, zodat ik de mooie dingen wel onthou. Dus als ik in mijn stoel zit weg te teren, dat ik nog even mag denken aan mijn vrouw, met wie ik zoveel jaar heb gevreeën, met wie ik zoveel jaar heb gewoond. Da 'k nog een beetje weet hoe we 't deeën, omdat mijn eigen lijf mij dat dan nooit meer toont.

Ach, ik wil best een heleboel vergeten. 'k Weet zo al twaalf vrouwen op een rij. Van zeker drie zal ik de naam al niet meer weten en de rest verzuipt ook in die grijze brij. Er is meer dan genoeg om mee te nemen: pak mijn angsten, mijn wanhoop en verdriet. Pak ze, ik zal ze echt nooit claimen, maar al dat mooie, neem dat niet. Pak mijn geld, mijn leugens en mijn ruzies en mijn iets te vaak verongelijkte toon. Maar laat aan mij die paar illusies en de liefde voor mijn dochter en zoon.

En één ding mag u zeker pakken, daarvoor ben ik nou eenmaal veel te laf. Misschien hoor ik daarom bij de slappe zakken, maar ik smeeek u, neem mij mijn doodsangst af. Zodat ik mooi en stil de wereld kan verlaten met een knipoog naar de mijnen, zonder angst. Meneer Alzheimer, valt daarover te praten, want voor doodgaan ben ik levenslang 't bangst. Dus dat ik mooi en stil de wereld kan verlaten met een knipoog naar de mijnen, zonder angst. Meneer Alzheimer, valt daarover te praten, want voor doodgaan ben ik levenslang 't bangst.

Youp van 't Hek Uit: *Ergens in de verte*

Fragment 1

Misschien komt het door de sneeuw dat ik me 's morgens al zo moe voel. Vera niet, zij houdt van sneeuw. Volgens haar gaat er niks boven een sneeuwlandschap. Als de sporen van de mens uit de natuur verdwijnen, als alles één smetteloze witte vlakte wordt; zo mooi! Dwepend bijna zegt ze dat. Maar lang duurt die toestand hier niet. Al na een paar uur zie je overal schoenafdrukken, bandensporen en worden de hoofdwegen door sneeuwruimers schoongeploegd.

Ik hoor haar in de keuken bezig met de koffie. Alleen de okergele haltepaal van de schoolbus geeft nog aan waar de Field Road langs ons huis loopt. Ik begrijp trouwens niet waar de kinderen blijven vandaag. Iedere ochtend sta ik hier zo voor het raam. Eerst controleer ik de temperatuur en dan wacht ik tot ze in de vroege winterochtend van alle kanten tussen de boomstammen te voorschijn komen met hun rugtassen, hun kleurige mutsen en dassen en hun schelle Amerikaanse stemmen. Die bonte kleuren stemmen me vrolijk. Vuurrood, kobaltblauw. Eén jongetje heeft een eigeel jack aan met een pauw op de rug geborduurd, een jongetje dat licht hinkt en altijd als laatste in de schoolbus klautert. Dat is Richard, de zoon van Tom, de vuurtorenwachter, geboren met een te kort linkerbeen. Een hemelsblauw wijd uitstaande pauwestaart vol donker starende ogen. Ik begrijp niet waar ze blijven vandaag.

Fragment 2

Even legt ze haar hand op mijn hoofd, op mijn dunne haar. Als ze glimlacht zie je dat ze een kunstgebit heeft. Alleen als ze glimlacht, anders niet. Dan zijn haar wangen nog vol en bijna rimpelloos. Onder in haar kleine oren glinsteren zilveren oorknopjes, Zeeuwse oorknopjes van haar overgrootmoeder uit Zierikzee.

‘Drink je thee eens op.’

Ik drink de thee. Opeens raak ik geïrriteerd. Ik sta op. ‘Ik moet even naar het toilet.’ Dat zei ik altijd op mijn werk. Thuis zeg ik altijd gewoon ‘naar de wc’. Het nuanceverschil valt haar natuurlijk direct op.

‘Vergeet dan niet je handschoenen aan te trekken,’ zegt ze.

Hier zit ik wel vaker – een oude krant doelloos in mijn handen – als ik over iets na wil denken. Maar het probleem is dat je moeilijk kunt nadenken over iets dat je je niet herinnert. Met geen mogelijkheid. De ochtend. Haar vraag of ik hout wilde halen. Misschien heb ik het niet gehoord. Alhoewel, twee keer heeft ze het mij gevraagd, zei ze.

Een slecht geheugen heb ik altijd gehad. Op vergaderingen was mijn agenda mijn onmisbare metgezel. Maar een hele ochtend die je een paar uur later zomaar vergeten bent? Die voorbijgegaan is alsof hij er nooit is geweest? Ik zou zoëven nog zweren dat het een gewone door-de-weekse ochtend was. Als Vera niets had gezegd, zou ik daar nu misschien nog in de achterkamer staan, mijn handen op de vensterbank steunend, zoals iedere morgen op de uitkijk naar de rumoerige schoolkinderen van Eastern Point.

Fragment 3

'Vertel eens wat je vanmorgen hebt gedaan?'

Geen paniek. Ik moet vanhier uitgaan. Waar ik nu zit. De sneeuw buiten. De kamer. Deze tafelrand die ik met beide handen vasthoud.

'Denk maar rustig na.'

'Gewoon,' zeg ik. 'Wat ik altijd doe. Opstaan, wassen, aankleden, scheren, koffiedrinken, iets gegeten.'

'Kip?'

'Kip? Nee, gewoon een toostje met marmelade, Tinbury's marmelade, uit dat gele potje met die zwarte deksel, weet je wel.'

'Je hebt een halve koude kip uit de ijskast opgegeten. Een blikje leverpastei, een paar ananasschijven en een rol koekjes.'

'Ik vind dit een pijnlijk verhaal. Ik kan het er in grote lijnen en in details niet mee eens zijn.'

'Tegen wie heb je het?'

'Vera,' zeg ik, licht hijgend en snel, 'nu moet je eens goed luisteren. Ik doe geen vlieg kwaad. Ik ben vanmorgen met Robert wezen wandelen. Langs het buurtpad. Bij Stevens stond een pick-up car uit Salem in de tuin. Een rooie zonder wielen. Ga zelf maar kijken. De bekende rotzooi. Pat zag ik niet. En Robert zat achter de kraaien aan. We zijn naar het strand geweest. Tegen de wind in. De witte geur was overal om mij heen. Maar dat dacht ik alleen maar omdat andere mensen altijd over zilte zeelucht spreken, Pappa ook, die heeft het ook altijd over zilte zeelucht.'

'Je vader is in 1956 overleden.'

Ik pak een boek dat tussen ons in op tafel ligt en draai het met een woedende klap om.

'Dacht je nu heus dat ik dat niet meer weet? Resumerend, dat zegt Bähr altijd aan het eind van een vergadering: langs zee gelopen, eindje de Atlantic Road af en toen op huis aan. Wind in de rug. Nog iets voor de rondvraag?'

'Je hebt met de bibliotheek gebeld.'

'Toen ik thuiskwam stond je te bellen,' antwoord ik. 'Ik zag je door het raam. Ik tikte tegen het glas maar je hoorde me niet. Ik zwaaide en toen je me ten slotte zag liet je van schrik de hoorn uit je hand vallen.'

'Het was Joan van de uitleen.'

'Ik wil niet meer dat je daar werkt,' zeg ik. 'Je moet nu bij mij blijven, Vera. Als ik alleen ben loopt alles verkeerd. Ik weet ook niet waarom.'

'Ik werk daar al lang niet meer, Maarten.'

'Goed,' zeg ik. 'Dan is het goed.'

Haar smalle gezicht met het bruine haar dobbert op haar gerimpelde hals en haar ogen staan plotseling zo dof en droevig dat ik opsta om haar te troosten. Het bloed bonst in mijn slapen en ik leg mijn handen op haar schouders.

'Niet zo hard,' zegt ze.

Koud en gevoelloos zijn mijn handen. ik trek ze terug, kijk naar de palmen en laat ze dan langzaam slap langs mijn lichaam vallen.

'Ik ken het gevoel,' zeg ik. 'Alsof iemand je in je eigen huis heeft opgesloten. Zo'n gevoel. Maar er is altijd een uitweg, Vera, altijd.'

Ik begrijp best dat ze nu huilen moet. Ik ga weer zitten. 'Ik ben bij je,' zeg ik. 'Wat er ook gebeurt, ik ben bij je. We zullen eraan moeten wennen dat onze wereld kleiner geworden is, dat je steeds minder mensen ziet, dat je schrikt als de telefoon gaat, dat alle dagen op elkaar gaan lijken. Maar wij hebben elkaar, Vera, vergeet dat niet.' En zachtjes streel ik haar door haar haar. Laat haar maar even uithuilen. Ik begrijp het best.

Fragment 4

Zou ik zo aangekomen zijn de laatste tijd, mijn jas zit me zo krap. En waarom zit de deur op slot? Ik ruk een paar keer aan de knop. Misschien klemt hij of zit hij vastgevroren.

‘Robert, kom!’

Ik wacht op de hond en kijk naar de kapstok. Haastig trek ik Vera’s wijnrode mantel uit en herstel de vergissing voor ze me uit het washok komend kan betrappen.

‘Heb je Robert gezien?’

‘Die is buiten.’

‘Dan ga ik ook maar eens.’

Ze gaat met haar rug tegen de voordeur staan.

‘Je mag niet naar buiten van de dokter.’

‘Ik ben toch niet ziek. Ik mankeer niks. Robert,’ roep ik, ‘Robert, kom!’

‘Hij komt uit zichzelf wel weer terug.’

‘Mag ik dan nooit meer naar buiten?’

‘Nu niet.’

‘Maar ik wil gaan vissen. Ik heb met Gerard en Klaas afgesproken,’ lieg ik tegen haar. ‘Toe.’

‘Kom mee naar de keuken. Je hebt je bord niet leeggegeten.’

‘Op school zeggen ze dat te veel melkprodukten slecht voor je gebit zijn.’ (Maar wat kun je doen? Als ik maar eerst het huis uit ben, op mezelf, kan ik doen en laten wat ik wil.)

Ik ga achter mijn bord pap zitten en kauw demonstratief. Nu zegt ze natuurlijk zo direct: zit niet zo met lange tanden te eten.

‘Is pappa al naar kantoor?’

‘Maarten, ik ben het, Vera!’

‘Je moet niet zo tegen me schreeuwen.’

Ze verbergt haar gezicht in haar handen. Waarom is ze nu opeens zo opgewonden? Waarom huilt ze zo hartverscheurend?

‘Je moet niet huilen. Ik wil niet dat je huilt.’

‘Vera,’ snikt ze, ‘ik ben Vera!’

‘Natuurlijk ben je Vera,’ zeg ik. ‘Dacht je dan dat ik dat niet wist?’

Opeens staat ze op. ‘Ik ga even bij Ellen Robbins langs,’ zegt ze. ‘Ik ben zo weer terug. Doe jij ondertussen de puzzel.’

Fragment 5

Een boek met een gewatteerd omslag, soort langwerpige album. (Neem de kapt tussen duim en wijsvinger, sla open!)

Allemaal foto's, zwarte en gekleurde. En daar is die man in de sneeuw weer, maar nu jonger. De haat in die ogen, daarbuiten in de sneeuw. Zo heeft iemand mij nog nooit aangekeken. Hij moet weg. Al zijn afbeeldingen moeten weg. Daarginds is een open haard. Houtblokken liggen ernaast, opgestapeld in een aardappelkist. Een doosje lucifers ligt op de schouw. (Dat wist ik op de een of ander manier; misschien een geval van déjà-vu.)

Eerst de foto voorzichtig van de bladzijde losscheuren en aansteken en dan tussen de spaanders leggen. Kleine bibberende geelblauwe vlammetjes die om het voorste blok heen kruipen. Mannen rond een glimmende vergadertafel. Helblauwe vlammetjes aan de gekartelde randen van de foto waar blaasjes opborrelen die knappen en dan chocoladebruin wordend snel naar het midden kruipen tot de hele vergaderzaal verdwenen is.

Plaatjes van mensen in een park, mensen op een strand, diezelfde man weer, op het dek van een boot naast een vrouw die hier alleen op een rots staat, lachend, met loswaaiende haren. Een kind in een box. Een jongen en een meisje hand in hand poserend voor een knalrode schommel.

Laat ze verdwijnen, laat ze zwart worden en verdwijnen, wegvliegen als donkere roetvlokken de schoorsteen door naar buiten, zwarte spikkels worden in de sneeuw op het dak. Ik neurie zachtjes. De hond hier naast me vindt het ook wel leuk. Ligt tenminste met zijn kop tussen zijn voorpoten naast mij en kijkt naar mijn handen die foto's lospeuteren uit het album en ze dan één voor één in het knapperende en rokende vuur laten vallen.

Twee vrouwen, twee vrouwen in ruisende kledij, een jonge en een oudere. Ze spreken Engels en trekken een boek met foto's uit mijn handen. (Kan maar beter doen wat zij willen, ben niet sterk meer, zoals vroeger, ernstig verzwakt zelfs blijkt nu.)

Sta op. Begint het bonzen weer. Duizelig. en dorst. Wil niet tussen hen in naar buiten. (Willen ze me eruit zetten omdat ik te lastig wordt?) 'Niet naar die man in de sneeuw!'

In de rubriek literatuurmuren plaatsen wij concrete beschrijvingen van leesoriëntatie-activiteiten die hun diensten in de lessen van onze lezers hebben bewezen. Zowel jeugdliteratuur als literatuur voor de lijst komt in aanmerking voor plaatsing. Hebt u een informatieve, originele leesbevorderingsactiviteit in uw bezit, die liefst niet meer dan 2 pagina's A4 beslaat? Dit is het moment bij uitstek om uw ideeën aan *Moer* te sturen, want in het najaar verschijnt er een boekje met alle literatuurmuren. Stuur uw bijdrage naar *Moer* t.a.v. Mirjam Tuinder, Korenbloemstraat 56, 5025 PT Tilburg, e-mail: mort@cistron.nl